

нишић више покреће него што разрешава нека питања Међутим, за науку је и то од великог значаја.

У цјелини гледано, дјело Милије Станишића, *Токови револуције*, представља особену појаву у нашој историографији. Ово дјело, као и његово свеукупно стваралаштво представљају незаобилазан прилог

историографији о нашем ослободилачком рату и револуцији и комунистичком покрету у Црној Гори. Увјерен сам да ће оно представљати и значајан подстицај не само савременим него и будућим генерацијама историчара.

Радоје Пајовић

Ибрахим Тепић, БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА У РУСКИМ ИЗВОРИМА 1856 — 1878 Веселин Маслеша, Сарајево 1988, стр. 586

Током треће четвртине прошлог вијека „источно питање” је историјски доживјело своју зрелост. Оно је рјешавано за „зеленим столом” великих сила и у кулоарима, тако што је Османска империја ради одржавања равнотеже и онемогућавала Русију да на Балкану створи било какав престиж. Босна и Херцеговина у Османској империји дуго времена је била најзападнија периферна територија, која у другој половини 19. вијека добија на значењу Учестале сељачке буне српских сељака, попова и трговаца показале су да турска власт своју историјску мисију завршава сопственим поразом пред временом коме се није могла прилагодити.

Иако је Русија у кримском рату и на париском мировном уговору доживјела пораз, њена политичка активност на Балкану је и даље настављена. Брижно се прикупљају подаци, шаљу се учени људи (славенофили), подржавају се енергичност књаза Данила и његовог брата Мирка у Црној Гори, устаници Луке Вукаловића у требињском крају, као и политика кнеза Михаила Обреновића у Србији.

Царска Русија је од париског мтра (1856) до Берлинског конгреса (1878) имала разрађен метод у прикупљању података и у оцјени политичке ситуације у свим балканским земљама под турском влашћу. О интересу руске информатике у БиХ и о њој, цјеловито сазнање налазимо у монографији С. Тепића

Тепић с правом поставља питање — себи и историографији — зашто руска грађа (осим трећеразредна — дјела Гиљфердинга) није коришћена раније. Добро је познато да је архивска грађа руског поријекла за научно валоризовање „источног питања” незаобилазна, као и БиХ као подручје које чини битан елемент овог историјског проблема. У уводном дијелу монографије И. Тепић по хронолошком принципу и квалитету публикованих извора наводи значајне радове историчара-словјанофила Попова, затим непознатог аутора (претпоставља се да је то конзул из Мостара), Лебедева, Ровинског, Пушкаревича, Нарочницког и В. Н. Кондратјева Од дјела југословенских историчара у публиковању руске грађе о источном питању најзначајнију улогу имају збирке докумената Бранка Павићевића.

Од свих наведених имена историчара, када је ријеч о руској грађи БиХ која се односи на период од 1850. до 1878, с правом Тепић издваја В. Н. Кондратјева, која је систематично пратила резултате босанско-херцеговачке и југословенске историографије. Резултат тих напада је и публиковање студије „Руски дипломатски документи о аграрним односима у Босни и Херцеговини (50 — 60 године XIX вијека)” Окосницу садржаја ове књиге чине извјештаји руских конзула из Мостара и Сарајева, које поред бриљантног стила одликује изванредно познавање соци-

јалне политичке анатомије средине у којој су службовали. Зато су науци, а посебно историографији, дали драгоцјен и непроцјенљив допринос. Анатомија извјештаја довољно казује да рад конзула боље поштује наука (ако вриједе) него било која и било каква политика. За такав суд доказ су документа која је припремила В. Н. Кондрајева.

Монографија М. Тепића „Босна и Херцеговина у руским изворима (1856—1878)“ састоји се од пет проблемских цјелина (глава). У првој глави И. Тепић је обрадио рад руских конзулата и конзула у Сарајеву, Мостару и Дубровнику у посљедње двије деценије османске управе у БиХ. Према обиму праће и раду наведених субјеката Тепић је дао највише простора раду конзулата (и свих конзула у њему) у Мостару. Бољи познаваоци прошлости Источне Херцеговине и Књажевине Црне Горе лако ће наћи оправдање за овакву структуру и обим наведене главе. Поред личне способности конзула, с правом Тепић истиче сродност руског језика и језика средине (у односу на романске и германске језике) као услов да су руски конзули могли да се информишу на лицу мјеста и да на тај начин, дођу до непосредних информација, што су они и чинили.

Друга глава Тепићеве студије насловљена је „Положај Босне и Херцеговине у Османском царству“. Она по обиму, садржају и квалитету обраде чини најважнији дио студије. У њој је дата анатомија застарјелог феудалног механизма османске власти и њеног функционисања, порески систем и социјално-економски положај сељаштва (основна категорија популације), као и финансије, трговина, војска и полиција у Босанском вилајету.

Пореску политику и њену примену, као и сељаштво као друштвени слој, историчари нерадо обрађују. Разлог није идеолошке и политичке природе, већ лежи у чињеници да је та проблематика ђаволски тешка и егзактно немјер-

љива. Поред опромног стрпљења, Тепић је, у том послу имао срећу да користи квалитетне одговарајуће изворе, као и вриједну студију Милорада Екмечића „Устанак у Босни“, у којој је аутор социјалну анатомију босанског друштва до сржи проучио и указао да без познавања те проблематике историчар остаје у вакууму и са осталим. Ријеч порез практично асоцира на кмета за историчара који обрађује сељаштво. На основу архивске грађе Тепић је изучио порески систем, посебно са становишта пореских обавеза кмета, закупе државних прихода, односе између земљовласника и кмета, и обавезе потчињеног... Тепић је утврдио да је сељак (кмет) од укупног сопственог прихода 70% давао држави, земљопосједнику и цркви. Тај проценат је понекад био и већи, усљед непоштовања елементарних прописа и слабог нивоа писмености села. Из ових разлога сељак (кмет) је социјално незадовољан, нарочито у неродним годинама каква је била 1860. у сјевероисточној Босни.

Тепић је анализирао и запажања руских конзула 70-тих година 19. вијека о буџету османске власти у БиХ. Разлика између прихода и расхода скоро је незнатна, а при том треба узети у обзир чињеницу да издржавање војске није узимано у обзир. У Херцеговини је основни приход буџета (60%) државе био из десетине, 12% од вергије 10,65% од војнице, а сви остали нешто више од 19%. Ови подаци довољно говоре да је сељак (кмет) издржавао државу, а највише је био оптерећен хришћанин, који је умјесто војне обавезе плаћао порез.

Тепић није занемарио ни фактор трговине; анализирао је њен унутрашњи живот и нашао да су понекад руски конзули заслуге трговаца у буђењу националне свијести приписивали себи. Иако је овај феномен Тепић ваљано утврдио за историчара остаје дилема „шта трговац може да уложи за политику и покрет осим новца“. У бунама и у устанцима у Србији и БиХ мало је било способних вођа из реда трговаца, поготово оних који се нијесу ослањали на „туђу“ памет

Глава трећа Тепићеве монографије односи се на сељачке покрете хришћанског становништва у Источној Херцеговини, Босанској крајини и у Посавини. Тепић је све догађаје обрадио посебно. Највећу важност дао је другом и трећем устанку Луке Вукаловића, његовим везама и улози руског конзула у Дубровнику, као и утицају Црне Горе на та збивања. Према Тепићевим запажањима, Русија је била доста пасиван и неравноправан фактор утицаја на та збивања у односу на Аустрију. Тепић сматра да се Русија настојала рехабилитовати после 1862. године у тражењу моралног упоришта у Црној Гори. Лука Вукаловић није „жртвован” због онемогућавања још једне „српске државе”, већ, да се „докаже” Османској империји да не жели упуштање на њен суверенитет. Изгнанство Вукаловићево у Русију по Тепићу је онемогућавање оријентације на стварање једног уставног жаришта у Херцеговини.

Устанак у Босанској крајини и у Посавини Тепић анализира веома коректно. Руски конзул у Сарајеву је у почетку немира доста пасиван, а информације прима из „друге руке”. Он сматра да су ови немири „дјело” аустријске пропаганде, проузроковани турском париским политиком. Но Тепић не указује на значај руских конзула у информисању о наведеним политичким покретима. Захваљујући њиховој дјелатности руска штампа утиче на јавно мњење у Русији и њена влада у извјештаје о Балканском полуострву уврштајује и БиХ као важну политичку покрајину.

Четврта глава Тепићеве студије односи се на „источну кризу” (1875 — 1878). Аутор ваљано и појединачно обрађује догађаје у Херцеговини и Босни, прихватајући тезу коју је М. Екмечић изнио у науци скоро прије три деценије. С обзиром да је ова материја и раније обрађивана, не умањујући Тепићев допринос, овој проблематици не бих дао у приказу више простора.

Посљедња глава Тепићеве студије насловљена је — „Присутство Русије у културно-просвјетном жи-

воту Босне и Херцеговине”. Према досадашњим достигнућима историографије о овом проблему, Тепић је дао значајне и занимљиве научне резултате. Обрађена су три кључна проблема; руска књига и њен значај у посљедњој деценији османске власти; школовање око 30 људи из БиХ у Русији на универзитетима и академијама, као и виђења руских конзула из Сарајева и Мостара о школству у БиХ.

Према Тепићевом виђењу, прве руске књиге стижу за цркву, а касније и за школу. Од 1857. у оквиру глобалне политике према Балкану, практикује се слање једног броја младића на школовање у Русију. Њихов рад (мисли се на 30 младића из БиХ) у Русији Тепић је приказао као авантуристички. Већина њих није завршила уписане школе, а опијена словјанофиљством, већина њих се укључивала у Комитете и тако остајала у Русији. Мањи број њих вратио се у завичај, прихватајући идеје Уједињене омладине српске, која је своје илузије морала да уступи историјској реалности.

Русија је директно основала неколико школа у БиХ које је и издржавала. Руски конзули видјели су да у БиХ царује неписменост. Зато је просвјетна дјелатност за рускога конзула била напушна потреба, у чему је био у праву.

Монографија др Ибрахима Тепића „Босна и Херцеговина у руским изворима (1856 — 1878)” је значајно и незаобилазно дјело босанско-херцеговачке и југословенске историографије, које се односи на период друге половине 19. вијека. Студија „упозорава” историчаре да ваљане историографије нема без коришћења примарне архивске грађе. Такође, од квалитета грађе, њене систематизације, као и критичког приступа према њој зависи и резултат научника. Тепић није себи дозволио да из архивског материјала прихвата све „здравије за готово”. Он поштује учинак југословенске и совјетске историографије и на основу њих „увиђа” и „лично” у руским документима, јер су и они били подложни политичким потребама и интересима.

Не треба занемарити и фактор субјективне процјене аутора грађе, који је био условљен лошим комуникацијама и информатиком.

Монографија И. Тепића је опремљена и пратећом помоћном научном апаратуром (списак извора и литературе, регистром личних и географских и закључком).

Студија др Ибрахима Тепића „Босна и Херцеговина у руским изворима (1856 — 1878.) попунила је једну велику празнину у нашој историографији. Привлачан стил њу чини лако доступном читаоцу, а њеног аутора још више уваженим и цијењеним.

Милан Бајовић

Миле Бјелајац, ВОЈСКА КРАЉЕВИНЕ СХС 1918 — 1921, Београд 1988, 357

Миле Бјелајац припада млађој генерацији историчара (рођен је 1955) и до сада је био познат научној јавности по мањем броју запажених прилога посвећених проучавању улоге војске у Краљевини Југославији. Својом првом књигом (магистарски рад одбрањен на Филозофском факултету у Београду) потврдио је да се више не ради само о талентованом историчару, већ о озбиљном истраживачу спремном да се посвети изучавању једног дуго заобилаженог проблема из области међуратне историје Југославије, какав је војска. Овом књигом се легитимисао као најбољи изданак најмлађе генерације југословенских историчара спремних да уђу и у најсложеније истраживачке подухвате (војска, култура, католичка црква, социјално-економски основи политичких борби и сл.), потврђујући на тај начин да југословенска историографија има свој континуитет који је квалитетно издваја, посебно од историографије земаља социјалистичког свијета.

Војска је у југословенској историографији третирана периферно (претежно као оредство класне принуде) Свјестан ове чињенице, Бјелајац се одлучио за цјеловито и слојевито разматрање овог проблема, не издавајући на из ширег друштвеног окружења, презентирајући на тај начин међусобну условљеност појава. Хронолошки оквир свог истраживања (1918—1921) аутор је омеђио годином завршетка

првог свјетског рата и доношењем Видовданског устава, односно годином разграничења с Албанијом, а утемељио га на проучавању извора домаћег поријекла (највише војних) и спраног (италијанских, француских и британских).

Полазећи од схватања да се улога војске не може сагледавати као изолована појава, лишена утицаја ширих друштвених кретања, аутор већ у првом поглављу „Војна ситуација уочи стварања Краљевства СХС“ анализира све релевантне чињенице и указује на сву сложеност (војну и политичку — унутрашњу и међународну) у којој је у завршним фазама рата дјеловала српска војска која ће послужити као основ за формирање југословенске војске, што се сматрало логичним и природним процесом. Посебно су исцрпно изаниализирани услови у којима дјелују војне снаге Народног вијећа као и претпоставке под којима је српска војска прешла границе „Државе СХС“.

У другом поглављу под насловом „Стварање и развој војске Краљевине СХС 1918—1921. год“ анализира се овај процес у условима трајања „ратног стања“, вођења политике свршеног чина, третирања дијела територије новостворене државе као непријатељске (области које су биле под Аустро-Угарском) чак и од Савезника, вођења ратних операција, пријетњи силом, акција за дипломатским столом Мировне конференције и сл. Формирањем прве заједничке владе